

Democratie college 6

Petra Bolhuis

www.maieutiek.nl

2025

1

Problemen in de democratie: materialisme

Eén van de problemen die Tocqueville signaleert is materialisme. Zijn idee is dat materiële welstand voor de aristocratie een gegeven is, waardoor dat niet hun inzet maar wel hun leefwijze vormt. In de democratie kan iedereen welvaart nastreven en dat lukt ook. Maar dat betekent dat andere waarden makkelijk verdwijnen.

Religie houdt nog enige tijd stand als bastion tegen volslagen materialisme.

Tocqueville is niet voor of tegen materialisme of geloof. Dat zijn beide aannames, in zijn opvatting. Het gaat hem om de effecten op de moraal en de democratie.

2

Problemen in de democratie

‘Niet alleen volgen de Amerikanen hun religie uit eigenbelang, maar zij plaatsen het belang dat men erbij heeft haar te volgen dikwijls in deze wereld. In de Middeleeuwen spraken de priesters alleen over het andere leven; zij trachtten nauwelijks te bewijzen dat een oprecht christen ook hier op aarde een gelukkig mens kan zijn. Maar Amerikaanse predikanten komen voortdurend terug naar de aarde en kunnen hun blik er maar met grote moeite van afwenden. Om hun toehoorders beter te bereiken, laten zij hun elke dag zien hoe religieuze overtuigingen de vrijheid en de openbare orde begunstigen, en als men hen beluistert, valt het dikwijls moeilijk uit te maken of het hoofddoel van de religie nu gelegen is in het zich verschaffen van het eeuwige geluk in de andere wereld of van de welstand in deze.’ (563-564)

Democratie en materialisme

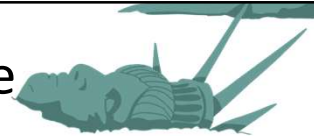
- De democratie begunstigt de voorkeur voor materiële genoegens. Als die voorkeur excessief wordt, zet zij de mensen er weldra toe aan te denken dat alles slechts materie is, en op zijn beurt sleept het materialisme hen uiteindelijk met een dwaas enthousiasme mee naar die genoegens. Dat is de fatale cirkel waarin democratische naties terechtkomen. Het is goed dat zij het gevaar zien en zich inhouden. (582)

Wat de mens verheft

- Dieren hebben dezelfde zintuigen als wij en min of meer dezelfde begeerten; er zijn geen materiële hartstochten die wij niet met ze gemeen hebben en waarvan de kiem zich niet evenzeer bevindt in een hond als in onszelf.
- (..) Wat ons in dezen superieur aan de dieren maakt, is het feit dat wij onze ziel gebruiken om de materiële goederen te vinden waarnaar zij alleen door hun instinct worden gedreven. Bij de mens leert de engel het dier de kunst om zijn bevrediging te vinden. Omdat de mens in staat is zich boven het lichamenlijk welzijn te verheffen en zelfs het leven te verachten, iets waarvan dieren niet eens een idee hebben, weet hij dat welzijn uit te breiden in een mate die voor dieren ondenkbaar is. (..)
- Als de mens zich ooit tevreden zou kunnen stellen met materiële zaken, dan valt te verwachten dat hij geleidelijk de kunst zou verliezen die voort te brengen en dat hij er uiteindelijk zonder onderscheid en zonder vooruitgang van zou genieten, net als dieren. (blz 584)

Tocqueville over materialisme in de democratie

- En als er te midden van de opvattingen van een democratisch volk enkele van die funeste theorieën circuleren die de mensen willen wijsmaken dat alles met het lichaam vergaat, beschouw de lieden die deze theorieën uitdragen dan als de natuurlijke vijanden van dat volk.
- Er zijn heel wat dingen die mij tegenstaan in materialisten. Hun doctrines lijken mij verderfelijker en hun hoogmoed stuit mij tegen de borst. Als hun systeem enig nut voor de mens zou kunnen afwerpen, dan zou dat wellicht zijn dat het hem een bescheiden idee van zichzelf geeft. Maar zij geven er geen blijk van dat dit het geval is, en als zij denken voldoende te hebben aangetoond dat de mensen slechts dieren zijn, doen zij zich zo trots voor alsof zij hadden aangetoond goden te zijn. Het materialisme is in alle naties een gevaarlijke ziekte van de menselijke geest, maar men moet er in het bijzonder voor vrezen bij een democratisch volk, want het laat zich perfect combineren met de ondeugd die het meest kenmerkend is voor deze volken.

Tocqueville is niet religieus, maar hij gelooft in noodzaak van geloof

- “De meeste religies zijn slechts algemene, eenvoudige en praktische middelen om de mensen de onsterfelijkheid van de ziel bij te brengen. Dat is het grootste voordeel dat een democratisch volk aan het geloof ontleent, en dat ze voor zo'n volk nog noodzakelijker maakt dan voor alle andere.
- Als om het even welke religie dus diepe wortels heeft geschoten in een democratie, hoedt u er dan voor die te verstoren, (...) want het valt te vrezen dat de ziel tijdens de overgang van het ene naar het andere geloof tijdelijk in een geloofsvacuüm zal terechtkomen, waardoor de liefde voor materiële genoegens zich in die democratie verspreidt en de ziel volledig vervult.
- Natuurlijk is zielsverhuizing niet redelijker dan materialisme, maar als een democratie absoluut een keuze tussen de twee zou moeten maken, zou ik niet aarzelen en zou ik zeggen dat haar burgers minder gevaar lopen te verdierlijken door te denken dat hun ziel haar intrek in het lichaam van een varken zal nemen, dan door te geloven dat zij niets is.’ (581)

Materialisme en hybris

- De democratie leidt ertoe dat alle mensen zich gaan richten op het eindeloos vergroten van hun materiële welvaart. Dat komt voor iedereen nu ook in zicht als mogelijk want beperkingen zoals standen, onvrijheid en ongelijkheid nemen af.
- Als er geen ‘transcendentie’ meer is dan is er geen rem op materiële welvaart verwerving, volgens Tocqueville.
- In het licht van vandaag de dag ontstaat hier het idee dat zowel de aristocratie als de democratie een moraal hadden. Maar waar het materialisme de overhand krijgt verdwijnt de transcendentie. Tocqueville zegt dat materialisme tot bescheidenheid had moeten leiden, maar mensen overschatten zichzelf en zien zichzelf dan als goden.

Democratie en fatalisme

‘Historici die in democratische tijden leven, ontzeggen dus niet alleen aan enkele burgers de macht om het lot van het volk te beïnvloeden, maar ontnemen de volken zelf bovendien de mogelijkheid hun lot in eigen handen te nemen, en onderwerpen hen aan een soort onbuigzame voorzienigheid, dan wel aan een soort blinde fataliteit. Volgens hen is elke natie door haar ligging, haar oorsprong, haar voorgeschiedenis en haar aard onverbreekelijk verbonden met een zekere lotsbestemming die met geen mogelijkheid kan worden veranderd. Zij maken de generaties solidair met elkaar, en door aldus van tijdperk tot tijdperk en van noodzakelijke gebeurtenis tot noodzakelijke gebeurtenis terug te gaan tot het begin van de wereld, maken zij een strakke en immense ketting die het hele mensdom omvat en ketent.’ (524)

Gebrek aan vrije wil

Enerzijds beschrijft Tocqueville de menselijke hybris in de verwerving van materiële welvaart, maar anderzijds beschrijft hij dus ook een toenemende verlies van het geloof in de vrije wil. Dat ziet hij als een gevaar:

‘Ik geloof zelfs dat een dergelijke doctrine bijzonder gevaarlijk is in het tijdperk waarin wij ons bevinden; onze tijdgenoten zijn maar al te zeer geneigd aan de vrije wil te twijfelen, omdat elk van hen zich van alle kanten door zijn zwakte begrensd voelt, maar zij geloven nog wel graag in de kracht en de onafhankelijkheid van de mensen, verenigd in een sociaal verband. Men moet dit idee vooral niet verdoezelen, want het gaat erom de zielen te verheffen en niet om ze volledig te ontmoedigen.’ (525)

Alleen materialisme

- Het objectivisme van Rand is een vorm van materialisme dat alle andere vormen van nastrevenswaardig gedrag uitsluit. Zij schreef een tot het best gelezen boek in de VS na de bijbel.
- In navolging en aanvulling daarop hebben we het neoliberalisme, gebaseerd op Hayek, in Europa zien ontstaan.
- Het idee was dat dit een antwoord kon zijn op de strijd die in Europa was ontstaan tussen twee grote ideologieën: communisme en fascisme en de gruwelijke uitkomsten toen deze ideologieën begin twintigste eeuw vorm aangenomen hadden in de reële politiek. 'Marktdenken' werd daarbij opgevat als ideologisch neutraal.
- Na verloop van tijd bleek echter dat ook marktdenken in deze vorm een ideologie was. Ook hierbij werd dat wat misliep of onwenselijk uitpakte uitgelegd als de afwikkeling van noodzakelijke stadia van dit idee van vrije marktontwikkeling. (Achterhuis, De utopie van de vrije markt)

Welke waarden blijven over?

'De veerkracht en weerbaarheid van democratische samenlevingen hebben baat bij een sterke hechting van jongeren aan democratische en rechtsstatelijke kernwaarden (Welzel & Dalton, 2014; Dekker & Den Ridder, 2016). Maar de vorming van deze democratische en rechtsstatelijke waarden is niet vanzelfsprekend. Onderzoek naar burgerschapsvorming heeft zich veelal gericht op horizontale democratische waarden, die zich primair richten op de maatschappelijke democratie van burgers onderling (zie onder andere Lawy & Biesta, 2006; Oser & Veugelers, 2008). Onderzoek naar verticale democratische waarden, waarbij de relatie tussen burger en staat centraal staat, heeft zich vooral gericht op politieke houdingen en gedrag, zoals politiek vertrouwen en politieke participatie. Daarbij zijn bepaalde waarden van de democratische rechtsstaat onderbelicht gebleven, zoals het belang dat men hecht aan de scheiding der machten of de afweging tussen meerderheidsbeslissingen en minderheidsrechten. Dat geldt des te meer voor het onderzoek naar de wijze waarop burgers deze verticale democratische waarden ontwikkelen.'

Bron: De ontwikkeling van democratische kernwaarden Maria Kranendonk, Laura Mulder, Paula Thijs, Frank Wanders, Geert ten Dam, Tom van der Meer & Herman van de Werfhorst Universiteit van Amsterdam, 2019, uit de Inleiding